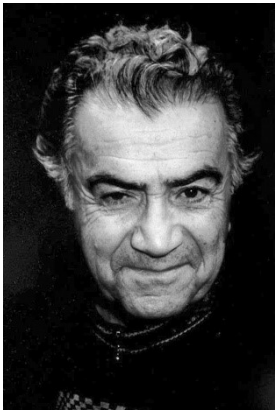

ԲԱԳՐԱՏ ՌԻԼՈՒԲԱԲՅԱՆ
(Ծննդյան 100-ամյակի առթիվ)*

2025 թ. դեկտեմբերի 9-ին լրացավ Բագրատ Ուլուբաբյանի ծննդյան 100-ամյակը: Աստված շոպյաշատ է եղել հասարակական, քաղաքական, պետական գործչի, գրողի և մեծ գիտնականի հանդեպ: Նրա մեջ այդ ամենը փոխլրացնող ու ներդաշնակ էին: Բ.

Ուլուբաբյանի անունը անխզելիորեն կապված է հայ ժողովրդի, Հայաստանի, մասնավորապես, Արցախի հետ. գիտնականի ստեղծագործությունների առանցքային թեման հանդիսացել է հայրենի հողը, իր ծննդավայրի անկրկնելի բնաշխարհն ու մարդիկ:

Ծնվել է 1925 թ. դեկտեմբերի 9-ին Մեծ Հայքի տասներորդ նահանգում՝ Արցախ աշխարհի Մուշկապատ գյուղում: Նա հետաքրքիր, փորձություններով առլեցուն, բայց բովանդակալից կյանք է ունեցել: Ընտանիքի միակ զավակն է եղել և սիրված՝ Ուլուբաբյան գերդաստանի բոլոր անդամների կողմից: Սկզբում

սովորել է ծննդավայրի յոթնամյա, այնուհետև՝ հարևան Հաղորտի գյուղի միջնակարգ դպրոցում: Շուտով ուշիմ պատանին հասավ Շուշի, որտեղ իրենց նախնական կրթությունն էին ստացել գիտության ու մշակույթի հայազգի մեծերից, հասարակական-քաղաքական, պետական կյանքին նոր լիցք հաղորդած գործիչներից շատերը: Շուշիի երկամյա ուսուցչական ինստիտուտի շրջանավարտը հետագայում պետք է լրացներ հայ մեծերի պատվավոր շարքը: 1944 թ. նա դառնում է Բաքվի հայկական մանկավարժական ինստիտուտի բանասիրական ֆակուլտետի ուսանող: Ինստիտուտն ավարտելուց հետո աշխատանքային գործունեությունն սկսել է Մուշկապատի հարևանությամբ գտնվող Մարտունու շրջանի Գիշի գյուղի միջնակարգ դպրոցում:

Շուտով բանիմաց ու ստեղծագործական միտք ունեցող մտավորականի կարիքը զգացվեց մարզկենտրոնում, որտեղ գործում էր Շուշիից Ստեփանակերտ տեղափոխված ուսուցչական երկամյա ինստիտուտը: 1949 թ. Բ. Ուլուբաբյանը վերոհիշյալ ուսումնական հաստատության հայոց լեզվի և գրականության դասախոսն էր: Կարճ ժամանակահատվածում նա դարձավ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի (ԼՂԻՄ) գրական, իրավամբ հզոր, ընտանիքի կարևոր դեմքերից մեկը: Սկզբում նրա բանաստեղծությունները տեղ էին գտնում թերթերում, իսկ բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն՝ «Երգեր աշխա-

* Ներկայացվել է 18. XII. 2025 թ., ընդունվել է տպագրության 20. III. 2026 թ.:

տանքի և խաղաղության» խորագրով, 1952 թ. տպագրվել է Բաքվում: Բանաստեղծությունների երկրորդ ժողովածուն՝ «Այս առավոտ» վերնագրով, 1956 թ. հրատարակվեց Երևանում:

Բեղուն էր նաև Բ. Ուլուբաբյանի գրիչը արձակի ասպարեզում: 1959 թ. Երևանում տպագրվեց «Հայրենի հող» վեպը, իսկ 1960 թ. Բաքվում՝ «Այգեստան» վիպակը: Արդեն հանրային ընկալում և մեծ ճանաչում ունեցող գրողի ստեղծագործությունների ժողովածուն ռուսերեն՝ «В горах Карабах» վերնագրով, 1962 թ. տպագրվեց Մոսկվայում:

Վերոհիշյալ աշխատանքները հայտ էին հետագայում նոր, առավել արժեքավոր գործեր ստեղծելու համար: 1963 թ. Բաքվում լույս տեսավ «Մարդը» վեպը, նույն թվականին Երևանում՝ «Թարթառ» վերտառությամբ վիպակը: Ստեղծագործական բուռն վերելքի պայմաններում մեկը մյուսի հետևից 1966 թ. Բաքվում տպագրվեց «Լեռնաստան», իսկ 1967 թ. Երևանում՝ «Հատիկը չի մահանում» վիպակների և պատմվածքների ժողովածուները: Պատահական չէ, որ նրան վստահեցին գրողների միության մարզային բաժանմունքի ղեկավարի, «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի, այնուհետև Կուլտուրայի մարզային վարչության պետի պաշտոնները: Շուտով նրան նշանակեցին մարզգործկոմի նախագահի տեղակալ: Նա համակարգում էր մարզի մշակութային ոլորտի աշխատանքները: Բ. Ուլուբաբյանի գեղարվեստական գործերի թեման Արցախն էր, իսկ գործող կենտրոնական դեմքերը՝ արցախցիները:

Ադրբեջանի բռնատիրական վարչակարգի ճնշումների պայմաններում նա կատարեց անհնարինը՝ գրական-մշակութային կամուրջ կապելով ՀԽՍՀ այդ ոլորտի նշանավոր դեմքերի հետ: Ավետիք Իսահակյանի, Պարույր Սևակի, Համո Սահյանի, Սերո Խանզադյանի և մյուս մեծերի ամեն մի այցը Արցախ երևույթ էր ու մի նոր երանգ էր ավելացնում երկրամասի հայկական կերպարին: ԽՍՀՄ տարածքում հայկական ազգային-պետական երկու միավորները միասնական դարձնելու ապագային միտված տեսլականը խանդավառում և նոր լիցք էր հաղորդում ժողովրդին:

1968 թ. տեղափոխվելով Երևան՝ նա շարունակեց ստեղծել գեղարվեստական նոր գործեր, մասնավորապես՝ «Կանթեղ» խորագրով (Երևան, 1976 թ.) պատմվածքների և վիպակների ժողովածուն: Հերթական գործերում Բ. Ուլուբաբյանն արդեն գեղարվեստական խոսքի ուժով ներկայացրեց հայոց պատմության բախտորոշ անցքերը: Նա ընթերցողի սեղանին դրեց «Իսրայել Օրի» կինովիպակը: Առավել տպավորիչ էր նրա «Սարդարապատ» պատմավեպը, որը 1987 թ. առաջին անգամ տպագրվեց Բեյրութում, իսկ 1988 թ.՝ Երևանում: Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարական հիմնավորման տեսանկյունից այն անչափ կարևոր էր: Բ. Ուլուբաբյանն իր ուժերը փորձեց նաև թատերագիտության ասպարեզում և հաջողեց. «Հողի լեզուն», «Ու՛մ հետ ես դու» դրամաների թեմաները նորից հողի, հայրենիքի նկատմամբ մարդու պատասխանատվությունից բխող հարցերն էին:

Ստեփանակերտում Բ. Ուլուբաբյանի՝ որպես գրողի, ԼՂԻՄ-ում գրական, մշակութային կյանքի կազմակերպչի կայացման ժամանակաշրջանը համապատասխանեց երկրամասում ազգային-ազատագրական պայքարի նոր խմորումների:

1960-ական թվականների սկզբներին տեղական բնույթի դժգոհությունները ահագնանալով վեր էին ածվում համաժողովրդական շարժման: 1963 թ. Ստեփանակերտի ավտոտնտեսության 300 աշխատակիցներ բողոք-նամակ հղեցին ԽՍՀՄ ղեկավարությանը: Նույն թվականին ԽՄԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ն. Իրուշչովին հասցեագրված նամակի տակ այս անգամ արդեն կար 2500 ստորագրություն¹: 1965 թ. հունիսի սկզբին ԼՂԻՄ-ի 13 ղեկավար աշխատողներ ու մտավորականներ Բ. Ուլուբաբյանի ղեկավարությամբ առավել հանգամանալից նամակ հղեցին ԽՄԿԿ Կենտկոմի, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի, Մինիստրների խորհրդի ղեկավարությանը: Նամակում տարաբնույթ փաստերով ներկայացված էր մարզի գաղութային վիճակը և, հատկապես, ցույց էր տրված Ադրբեջանի ղեկավարության վերաբերմունքը ԼՂԻՄ-ի նկատմամբ²: Արցախահայությանը հուզող հարցերը քննարկելու նպատակով Բ. Ուլուբաբյանը հանդիպել է Լ. Բրեժնևի և Ա. Միկոյանի օգնականների ու Կենտկոմի համապատասխան բաժինների պատասխանատուների հետ, ովքեր խոստացել են անհապաղ միջոցառումներ ձեռնարկել՝ մարզում սոցիալ-տնտեսական ծանր կացությունը շտկելու և հայության համար բարվոք վիճակ ստեղծելու համար: «Ղարաբաղը Հայաստանի հետ վերամիացնելու առաջարկության վերաբերյալ էլ նրանք ասել են, որ դա միանգամայն իրավացի է ու արդար, սակայն կուսակցության Կենտկոմը առայժմ չի կարող նման հարց լուծել, քանի որ տերիտորիալ նույնպիսի կնճիռներ կան նաև ուրիշ հանրապետությունների միջև, և Ղարաբաղի մասին որոշում հանելը կնշանակի կրքեր բորբոքել այդ հանրապետություններում»³, – հետագայում իր հուշերում գրել է Բ. Ուլուբաբյանը:

Հարցը փակուղի մտցնելու նպատակով նամակը քննարկվում է ԱԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի նիստում, և մարզի սոցիալ-տնտեսական ու մշակութային կյանքի վերափոխման մասին 42 կետից բաղկացած որոշում ընդունվում⁴: Դրանից հետո նամակի հեղինակներից չորսը՝ Բ. Ուլուբաբյանը, Ս. Շաքարյանը, Լ. Գասպարյանը և Գ. Ստեփանյանը, 1965 թ. սեպտեմբերի 22-ին նոր նամակ են հղում ԽՄԿԿ Կենտկոմի նախագահություն⁵:

ԽՍՀՄ կենտրոնական մարմինների թողտվության պայմաններում Ադրբեջանի ղեկավարությունը սկսեց ճնշումներ գործադրել ազատագրական շարժման ղեկավարների նկատմամբ. Բ. Ուլուբաբյանին, Ս. Շաքարյանին, Ա. Մանուչարյանին, Յա. Բաբայանին, Բ. Ջանյանին, Ժ. Անդրյանին արտաքսեցին ԼՂԻՄ-ից:

¹ Վ. Բ ա լ ա յ ա ն. Ազատագրության և պետականության համար պայքարի պատմական ու գաղափարական դրսևորումներն Արցախում (XVII երկրորդ կես – 2021 թ.), Երևան, 2022, էջ 260:

² Բ. Ուլուբաբյան. Արցախի պատմություն, Երևան, 1994, էջ 260:

³ Բ. Ուլուբաբյան. Փորձության օրերի խորհուրդը, Ստեփանակերտ, 2010, էջ 77:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Բ. Ուլուբաբյան. Արցախի պատմություն, էջ 261:

Փաստորեն, այդ օրերից սկսած Բ. Ուլուբաբյանը դարձավ արցախյան ազատագրական շարժման հոգևոր առաջնորդն ու ժողովրդի հիշողության մեջ մնաց որպես անձնվեր մաքառումների խորհրդանիշ:

Երևան տեղափոխվելուց հետո էլ նա շարունակեց նվիրված մնալ Արցախի ազատագրության գործին: Խորհրդային Հայաստանի Կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Կարեն Դեմիրճյանի հանձնարարությամբ Բ. Ուլուբաբյանը 1975 թ. մարտի վերջին արցախյան հիմնահարցի և ԼՂԻՄ-ում տիրող իրավիճակի մասին հանգամանալից տեղեկանք պատրաստեց⁶: Չնայած 1988 թ. նա արդեն վատառողջ էր, բայց և այնպես կանգնած էր ազատագրական շարժման առաջնորդների կողքին:

1968 թ. Բ. Ուլուբաբյանի՝ արդեն որպես պատմաբանի կյանքի և գործունեության հետազոտության և ուղին կապվում է ՀԽՍՀ ԳԱ պատմության ինստիտուտի գիտական միջավայրի հետ: Այդ օրերին Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությունը նույնպես մտահոգ էր Արցախի ճակատագրով: Հայկական երկրամասի իրական պատմությունը ինչպես հայ, այնպես էլ օտար ընթերցողներին ծանոթացնելու նկատառումով՝ ՀԽՍՀ Կոմկուսի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Անտոն Քոչինյանի հորդորով Բ. Ուլուբաբյանը գրում է «Արցախի պատմությունը հնագույն ժամանակներից մինչև 10-րդ դարը» աշխատությունը: 1969 թ. նույն վերնագրով պաշտպանում է թեկնածուական ատենախոսություն:

Պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան ստանալուց հետո նա առավել մեծ եռանդով ձեռնամուխ եղավ պատմագիտական նոր գործերի ստեղծմանը: 1973 թ. պաշտպանեց «Խաչենի իշխանությունը 10–16-րդ դարերում» խորագրով դոկտորական ատենախոսությունը: Այդ ուսումնասիրությամբ նա փաստերով ցույց տվեց միջնադարյան Արցախի վերաբերյալ ադրբեջանական պատմագիտության մեջ ձևավորված թեզերի սնանկությունը: Ստեղծված իրավիճակից ելք որոնելու նպատակով՝ Խորհրդային Ադրբեջանի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Հ. Ալիևը, ով մեծ ազդեցություն ուներ Մոսկվայում, պահանջեց ատենախոսության նոր պաշտպանություն կազմակերպել:

Չնայած ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդին կից գործող բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողովի գործունեության շրջանակներում վերոնշյալ միջադեպը աննախադեպ էր ու եզակի, այնուամենայնիվ, Քաղբյուրոյի անդամության թեկնածուի ճնշման տակ հինգ տարի անց՝ 1978 թ., Մոսկվայում ադրբեջանցի «մասնագետների» ներկայությամբ ու ակտիվ մասնակցությամբ անվանի գիտնականը տառացիորեն հողմացրիվ արեց վերջիններիս կեղծ փաստերն ու շինծու թեզերը: Բարձրագույն ատեստացիոն հանձնաժողովին այլ բան չէր մնում, քան նորից վավերացնել Բ. Ուլուբաբյանի՝ մինչ այդ օրինական կերպով ստացած պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանը: Դոկտորականի պաշտպանության ձգձգված գործընթացը քննության առնելով՝ ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ Մորուս Հասրաբյանը իրավացիորեն նկատել է. «... իբրև դոկտորական դիսերտացիա, Բագրատ Ուլուբաբյանը պաշտպանության էր ներկայացրել «Խաչենի իշխանությունը 10–16-րդ դարերում»: Դոկտորի աստիճանը մեծագույնն է գիտության ասպարեզում և այդ աստիճանին նա

⁶ Բ. Ուլուբաբյան. Արցախյան գոյապայքարը, Երևան, 1994, էջ 287:

արժանի է այս պատմության յուրաքանչյուր գլխով՝ առանձին-առանձին վերցրած: Իսկ գիրքը բաղկացած է վեց մեծադիր գլուխներից: Ուրեմն, մեր դիտերտացիան այս բարձրագույն աստիճանին արժանի է վեցապատիկ»⁷:

Խորհրդային տարիներին ամեն կերպ արգելվում էին հայ պատմաբանների փորձերը՝ զբաղվելու ՀԽՍՀ տարածքից դուրս գտնվող պատմական Հայաստանի անցյալի, ներկա իրավիճակի, սոցիալ-տնտեսական, ժողովրդագրական, մշակութային ժառանգության, այնտեղ բնակվող հայ ժողովրդի համար կենսական անհրաժեշտություն ներկայացնող բազում այլ հարցերի լուսաբանմամբ: Դրան հակառակ՝ Ադրբեջանում պատմաբանների համար ստեղծվել էր, իսկ այսօր՝ էլ առավել շատ, չափազանց արտոնյալ իրավիճակ: Հաշվի չնստելով պատմական փաստերի և իրողությունների հետ, կեղծելով ու եղծելով պատմությունը իրենց ցանկություններին համապատասխանեցնելու ճանապարհով՝ հորինվեց մի մտացածին վարկած, ըստ որի՝ Մեծ Հայքի մաս կազմող Արցախը, Ուտիքը, Նախիջևանը և Խորհրդային Հայաստանի տարածքի զգալի մասը պատմականորեն Ադրբեջանի բաղկացուցիչ մասերն են: Դեռևս կոմունիստական դիկտատուրայի տարիներին առաջիններից մեկը Բ. Ուլուբաբյանն էր, որ համարձակորեն փորձեց ցրել այդ հեղձուցիչ ու թանձրախիտ մուժը և անհերքելի փաստարկներով ներկայացնել Հայոց արևելից նահանգների իրական պատմությունը:

Բ. Ուլուբաբյանը անհաշտ էր հայոց պատմությունը նենգափոխողների ու, հատկապես, կողոպտողների հետ: Հազար անգամ իրավացի է Համո Սահյանը՝ «Բազրատ Ուլուբաբյանը հայ պատմության աջալուրջ սահմանապահն է»⁸:

Պատմաբանն իր աշխատությունների մեջ անհերքելի փաստերով ցույց է տվել, որ Արցախի և Ուտիքի պատմությունը սերտորեն միահյուսված է հայոց պատմությանը, և այդ տրամաբանության մեջ մասնագետներին ու հանրության լայն շրջանակներին ներկայացրել է Հայոց արևելից նահանգների կենսագրությունը: Նա այդ փաստերի զորությամբ ու տրամաբանությամբ էլ կարողացել է ջարդ ու փշուր անել ադրբեջանական պատմագրության մեջ արմատավորված կեղծ տեսությունները և բացահայտել աղավաղումներն ու խեղաթյուրումները: «Խաչենի իշխանությունը 10-16-րդ դարերում» աշխատությունը մենագրության տեսքով հրատարակվեց 1975 թ. Երևանում: Դա իսկապես նոր խոսք էր Արցախի X-XVI դարերի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային կյանքի ուսումնասիրման գործում: Բ. Ուլուբաբյանը, «պեղելով» և պատմական տարաբնույթ սկզբնաղբյուրներից գտնելով հետաքրքիր փաստեր, ստեղծեց քննարկվող ժամանակաշրջանի Հայոց արևելից նահանգների իշխանական տների տոհմաբանությունը: Վերջիններս մեծ մաքառումներով ու զոհաբերություններով կարողացել են պաշտպանել հայոց վտանգված ինքնությունը և պետականության բեկորները: Ընդհանրապես պատմագիտության մեջ տիրական էր այն կարծիքը, որ Բազրատունյաց և Կիլիկյան թագավորությունների անկումից հետո հայ ժողովուրդը կորցրեց իր պետականությունը: Բ. Ուլուբաբյանին հաջողվեց

⁷ Բ. Ուլուբաբյան. Ժամանակի քննությունը, Ստեփանակերտ, 2006, էջ 429-430:

⁸ Նույն տեղում, էջ 431:

աղբյուրների ու համապատասխան գրականության վրա հենվելով ապացուցել, որ դրանից հետո էլ կար հայկական պետականություն՝ մասնավորապես Արցախում: Եվ այդ իշխանությունների հիմքերի վրա ձևավորվեցին մեյիքությունները, որոնք նոր որակ հաղորդեցին հայոց պետական կյանքին:

Վաղ միջնադարից մինչև X դարը Արցախում տեղի ունեցած քաղաքական, տնտեսական, մշակութային զարգացումները բացահայտելու նպատակով Բ. Ուլուբաբյանը 1981 թ. մասնագետների և ընթերցողների լայն շրջանակի սեղանին է դնում տարիների գիտական պրպտումների արդյունքը՝ «Դրվագներ Հայոց արևելից կողմանց պատմության» մենագրությունը, որը նոր լույս է սփռում Արցախի և Ուտիքի նախարարական-թագավորական տոհմերի գործունեության չբացահայտված էջերի վրա: Գրքում հանգամանորեն քննարկվել են նաև Հայոց արևելից նահանգների վրա քոչվորների՝ հոների, խազարների, Հյուսիսային Կովկասի խառնամբոխ ցեղերի արշավանքների հետ կապված հարցերը: Նույն թվականին հրատարակվում է նաև «Գանձասար» գիրքը: Երբ տակավին նա ուսուցչություն էր անում Գիշիում, մի քանի անգամ այցելելով Գանձասար, ուսումնասիրել է հուշարձանի և տարածքի պատմական գերեզմանների տապանաքարերի վրա եղած արձանագրությունները⁹: Ուսումնասիրության արդյունքում պարզել է, որ նշանավոր վանական համալիրի 1907 թ. վերականգման ժամանակ բազմաթիվ արձանագրություններ ոչնչացվել են: Այդ կապակցությամբ նա գրել է. «Երևում է, որ գործի գլուխ են կանգնած եղել երկրամասի պատմությունն ու նրա հիշատակները չհարգող մարդիկ ...»¹⁰: Հեղինակը հանգամանորեն ներկայացրել է Աղվանից կաթողիկոսների, թերևս, ամենանշանավոր նստավայրի պատմությունը և կառույցի ճարտարապետական նկարագիրը:

Բ. Ուլուբաբյանի գիտական պրպտումների առանցքում են եղել Աղվանքի պատմության հիմնահարցերը¹¹: Տարբեր աղբյուրների հիման վրա տրամաբանական կուռ կտրվածքի մեջ մի կողմից՝ ներկայացրել է բուն Աղվանքի վարչական ու էթնիկ սահմանները, քաղաքական վայրիվերումները, մյուս կողմից՝ հանգամանորեն քննարկել բուն Աղվանքի հետ Հայաստանի ունեցած հյուսիսարևելյան նահանգների սահմանը, ազգագրական, մշակութային, քաղաքական կացությունը: Բ. Ուլուբաբյանը իրավացիորեն նկատել է, որ Արցախի և Ուտիքի

⁹ Հ. Սիմոնյան. Բ. Ուլուբաբյան (ծննդյան 75 ամյակի առթիվ). – ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2001, № 1, էջ 262:

¹⁰ Բ. Ուլուբաբյան. Գանձասար, Երևան, 1981, էջ 73:

¹¹ Բ. Ուլուբաբյան. Պատմա-աշխարհագրական ճշգրտումներ. – «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1971, № 1, էջ 176–187, նույնի՝ «Ալբանիա», «Աղվանք» և «Առան» տեղանունները. – ՊԲՀ, 1971, № 3, էջ 115–126, նույնի՝ Հայոց լեզվի հյուսիս-արևելյան եզրի և հարակից հարցերի մասին. – ՀԽՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1968, № 1, էջ 51–78, նույնի՝ Աղվանից թագավորական տան հարցի շուրջը. – ՀԽՍՀ ԳԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 1971, № 7, էջ 53–66, նույնի՝ Դադի կամ Խույա վանք. – «Էջմիածին», 1971, № 6, էջ 62–72:

հայրությունը կարևոր դերակատարություն է ունեցել Կուրի ճախափնյակի աղվանական ցեղերի հոգևոր ու մշակութային կյանքի կազմակերպման գործում: Այդ հողավաճներն ինչ-որ ձևով ցրել են այն խառնաշփոթը, որը տասնամյակներ շարունակ ստեղծվել էր «վայ գիտնականների» կողմից, որոնք բուն Աղվանքի մշակութային, քաղաքական կյանքի մեջ կամայականորեն տարրալուծել էին հայ ժողովրդի՝ հայրենիքի մի հատվածում ստեղծվածը: Վերոհիշյալ աշխատությունների մեջ զարմանալի բժախնդրությամբ հեղինակը հետամուտ է եղել ժամանակագրությանը: Ամեն մի նշանավոր անձի՝ թագավորի, իշխանի կամ հազարապետի գահակալությունն աշխատել է որոշել ժամանակագրությամբ: Այստեղ տեղին է հիշել Մ. Խորենացու խոսքերը. «Ո՛չ է պատմություն ճշմարիտ, առանց ժամանակագրության»¹²:

Բազմազան է ու տարաբնույթ Բ. Ուլուբաբյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը: Այն բավականաչափ լայն է ու ընդգրկում է Հայոց պատմության առանցքային հիմնահարցերը: Այդ տեսանկյունից արժեքավոր է 1987 թ. հրատարակված «Ջրուցարան» երկհատոր մենագրությունը: Դրա Ա գրքում հակիրճ ու հանրամատչելի ձևով ներկայացված է հայոց հինգհազարամյա պատմությունը: Բ. Ուլուբաբյանին հաջողվել է փաստերի հիման վրա բացահայտել այն գաղտնիքը, թե ինչպես հայ ժողովուրդը՝ թշնամական երկրներով շրջապատված, կարողացավ պահպանել իր ինքնությունն ու այդ ընթացքում մի քանի անգամ ստեղծել ազգային պետականություն: Իրավացիորեն նկատել է, որ հայկական պետականության հիմքում ի սկզբանե դրված է եղել ազգի ազատության ու անկախության գաղափարը: Եվ ինչպես նա նշում է՝ դա սկսվել է Հայկից: Սակայն դժնդակ դարերում, երբ մեզ քեց ազատության, միասնականության ու պայքարի ոգին, և նիհիլիզմը պաշարեց ժողովրդին, մենք գրկվեցինք ամեն ինչից, անգամ՝ արժանապատվությունից: Այդ տեսանկյունից Բ. Ուլուբաբյանը անզիջում է բոլոր դարերի դավաճանների նկատմամբ, որոնց գործունեությունը կործանարար էր հայ ժողովրդի համար ու դժբախտաբար շարունակում է նաև այդպես մնալ մեր օրերում: Նա անարգանքի սյունին է գամում այդօրինակ մարդկանց: Ըստ էության՝ այդ տեսանկյունից նրա խոսքերը պատգամ էին ապագա սերունդների համար:

«Ջրուցարան»-ի Բ հատորը նվիրված է հայկական բազմադարյան մշակութային առնչվող հարցերին: Բ. Ուլուբաբյանի կարծիքով՝ հայկական ինքնատիպ մշակույթը դարերի հորձանուտում դարձել էր հայկական ինքնության պահպանության հիմնական կռվանն ու զենքը: Տարբեր դարերի հոգևոր-մշակութային գործիչների գործունեությանն անդրադառնալով՝ մեծ գիտնականը նրանց նույնացնում է հայրենի սահմանների պահապան զինվորների հետ: 1991 թ. «Ջրուցարան»-ը լրամշակվեց և մեկ գրքով վերահրատարակվեց՝ դրանով իսկ գիտական տրամաբանությամբ մի ամբողջական շրջայի մեջ ներառելով հայոց հինգհազարամյա կենսագրությունը:

¹² Մ ո վ ս ե ս Խ ո Ր Ե ն ա ց ի. Պատմություն Հայոց, աշխարհաբար թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Բագրատ Ուլուբաբյանի, Երևան, 2003, էջ 31:

1979 թ. Երևանում տպագրված «Ոսկե շրթա» գրքում հետազոտողը քննության նյութ է դարձրել հայ-ռուսական քաղաքական ու մշակութային կապերը:

1991–1994 թթ. Ղարաբաղյան առաջին պատերազմում կերտված փայլուն հաղթանակը և երկրորդ հայկական հանրապետության ծնունդը առավել մեծացրին ինչպես հայ հանրության, այնպես էլ օտարազգի մարդկանց հետաքրքրությունը Արցախի հազարամյակների պատմության առանձին դրվագների, մասնավորապես, վերջին զարգացումների նկատմամբ: Եվ այսպես, մեկը մյուսի հետևից հրատարակվեցին «Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը» (1994), «Արցախյան գոյապայքարը» (1994), «Արցախի գոյապայքարի տարեգրությունը» (1997), «Հայոց արևելից կողմանց եկեղեցին և մշակույթը» (1998) ստվարածավալ ու արժեքավոր մենագրությունները: Նա, առաջնորդվելով միջնադարյան հայ ժամանակագիրների լավագույն ավանդույթներով, «Արցախի գոյապայքարի տարեգրություն» աշխատության մեջ հանգամանորեն ներկայացրել է 1988 թ. փետրվարի 20-ից մինչև 1994 թ. կեսերը ընկած ժամանակաշրջանի Արցախյան հերոսամարտի մանրամասները: Վերոնշյալ ուսումնասիրությունը սոսկ փաստերի չոր հանրագումար չէ: Այդ ամենին ուղեկցում են հեղինակի խոսքն ու կուռ մեկնաբանությունները, ինչը նյութն ավելի ընկալելի է դարձնում: Շրջանառության մեջ դնելով ոչ միայն հայ, այլ նաև ռուս, ադրբեջանցի ու այլ ազգերի պետական, քաղաքական, կուսակցական գործիչների ելույթները, հարցազրույցները, մի շարք երկրների, միջազգային կառույցների պաշտոնական որոշումներն ու հայտարարությունները՝ աշխատությունն ավելի անաչառ ու շահեկան է դարձնում: Այն հայոց նորագույն շրջանի պատմությունը հետազոտողների համար լավագույն սկզբնաղբյուր է համարվում:

Բ. Ուլուբաբյանի մահվանից հետո հայրենի Ստեփանակերտում հրատարակվել են «Ժամանակի քննությունը» (2006) և «Փորձության օրերի խորհուրդը» (2010) ստվարածավալ ժողովածուները, որտեղ ներկայացված են անվանի գիտնականի անտիպ գործերը: Փաստական հարուստ նյութի օգտագործմամբ վաստակաշատ գիտնականը, վերլուծելով խորհրդային տարիներին ԼՂԻՄ-ի հասարակական, քաղաքական կյանքը, բացահայտել է հայկական երկրամասում Ադրբեջանի իշխանությունների իրականացրած քաղաքականության բուն նպատակը: Նրա կարծիքով՝ հակահայ այդ քաղաքականությանը դիմակայելու նպատակով խորհրդային 70 տարիների ընթացքում արցախահայությունը մի քանի անգամ ընդվզել է Բաքվի ու նրանց աջակցող կենտրոնական իշխանությունների դեմ: Եվ դա է պատճառը, որ 1988 թ. արցախահայությունը նորից ոտքի ելավ՝ պաշտպանելու իր տարրական իրավունքները: Նմանօրինակ հարցեր նա քննարկել է նաև մամուլում տպված հոդվածներում ու հեռուստատեսություններում: Եթե այս ամենին գումարենք նրա թարգմանչական գործունեությունը՝ Բ. Ուլուբաբյանի գիտնականի, գրողի կերպարն ավելի ամբողջական կդառնա: Այդ ասպարեզում նա ոչ միայն հաջողեց, այլ նաև նոր հնարավորություններ ստեղծեց հայոց պատմության հիմնահարցերի ուսումնասիրման ասպարեզում: Պատմաբանը գրաբարից աշխարհաբարի վերածեց ու հրատարակեց Ղազար Փարպեցու «Թուղթ Վահան Մամիկոնյանին» (1982), Եսայի Հասան-Ջալալյանի «Համառոտ պատմություն Աղվանից երկրի» (1997) գործերը, Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունը» (2000):

Կարևոր են նաև այլազգի հայտնի գրողների գեղարվեստական ստեղծագործությունների թարգմանությունները, մասնավորապես, Չինգիզ Այթմատովի «Մնաս բարով Գյուլսարի» վիպակը (1968) և Յուրի Բոնդարևի «Տաք ձյուն» (1972) վեպերը: Նվիրյալ հայագետի շատ աշխատանքներ թարգմանվել և առանձին գրքերով լույս են տեսել ռուսերեն, լիտվերեն, չեխերեն, մոլդովերեն:

Բ. Ուլուբաբյանը մեծ ուշադրություն է դարձրել նաև երիտասարդ գիտական կադրերի պատրաստման գործին: Նրա ղեկավարությամբ ու խորհրդատվությամբ պաշտպանվել են ինչպես թեկնածուական, այնպես էլ դոկտորական ատենախոսություններ:

Արցախահայության նորագույն շրջանի ազատագրական պայքարի հոգևոր առաջնորդի, նրա գոյապայքարի տարեգրի վաստակը բարձր է գնահատվել Արցախի Հանրապետության ժողովրդի և իշխանությունների կողմից: 2001 թ. հայկական երկրորդ հանրապետության կառավարության կողմից նա պարգևատրվեց «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ» շքանշանով: Նրա անունով էր կոչվում հայրենի Ստեփանակերտի փողոցներից մեկը:

Բ. Ուլուբաբյանը հայրենասեր է այս բառի ամենաազնիվ նշանակությամբ: Նա ուրախակից է ազգի ուրախություններին, ցավակից է նրա ցավերին: «Ես երջանիկ եմ, որ հայ եմ ծնվել, հայավարի եմ ապրել ու աշխարհին հրաժեշտ պիտի տամ որպես հայ ազգի որդի»¹³, – գրել է մեծ հայորդին:

ՎԱՀՐԱՄ ԲԱԼԱՅԱՆ

Պ. գ. դ. պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի Արցախի պատմամշակութային ժառանգության և արդի քաղաքական զարգացումների պրոբլեմային գիտական խմբի ղեկավար: Գիտական հեղափոխությունները՝ Հայոց արևելից նահանգների՝ Արցախի և Ուրդիքի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, Հայաստան-Ադվանք հարաբերությունների պատմության հիմնահարցեր: Հեղինակ է 22 գրքի և 128 հոդվածի: ORCID: 0009-0002-5696-9411. vahrambalayan@mail.ru

¹³ Ն. Ալեքսանյան. Նվիրյալը. – «Եղիցի լույս» (Ստեփանակերտ), 2015, № 6–7, էջ 4: